

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

Evropeizacija izbornih programa u Crnoj Gori

Koliko političke partije prihvataju evropske politike?

Evropeizacija izbornih programa u Crnoj Gori

Koliko političke partije prihvataju evropske politike?

Podgorica, 2016.

Izdavač:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

*Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education*

Biblioteke:

Demokratija

Evropske integracije

Urednica:

Daliborka Uljarević

Autor:

Vladimir Vučković

Saradnici na publikaciji:

Damir Nikočević

Isidora Radonjić

Dizajn i produkcija:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

Lektura i korektura:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

ISBN 978-86-85591-75-4

COBISS.CG-ID 31540496

Izradu ove publikacije pomogla je Regionalna kancelarija Friedrich Ebert fondacije. Stavovi iznijeti u publikaciji su stavovi autora i CGO-a.

Sadržaj

Uvod	6
Opšti pregled stanja	7
Operacionalizacija istraživanja	10
Rezultati istraživanja	13
o Demokratska partija socijalista Crne Gore (DPS)	13
o Demokratski front (DF)	14
o Velika koalicija KLJUČ	15
o Demokratska Crna Gora (DCG)	16
o Socijaldemokratska partija Crne Gore (SDP)	17
o Pozitivna Crna Gora (PCG)	17
o Socijaldemokrate Crne Gore (SD)	18
o Bošnjačka stranka (BS)	19
Zaključci	20
Literatura	22

Uvod

Ova studija nastoji da procijeni dosadašnji učinak evropeizacije političkih partija u Crnoj Gori, državi koja teži punopravnom članstvu Evropskoj unije (EU). Preciznije, Crna Gora ima status države kandidata za članstvo u EU, a sa otvorena 24 pregovaračka poglavlja, od kojih su dva privremeno zatvorena, pozicionirala je sebe kao vodeću među državama zapadnog Balkana u procesu evropskih integracija. Kao i u većini evropskih država, političke partije u Crnoj Gori igraju ključnu ulogu u unutrašnjim političkim procesima, posljedično utičući na političko oblikovanje društva. Stoga je u fokusu ovog istraživanja domet i ishod uticaja EU na političke partije u Crnoj Gori promatranjem „odozgo - na dolje“ („top-down“) pristupa procesa evropskih integracija na aktere reprezentativne demokratije, kao generatore sveobuhvatnih unutrašnjih promjena, ali i na uočavanje promjena među relevantnim strankama, te njihovog ponašanja u kontekstu uticaja EU na domaće političke činioce.

Dakle, predmet istraživanja usmjeren je na davanje odgovora na pitanje: *da li se među političkim partijama u Crnoj Gori povećao ili smanjio interes za koncept evropeizacije tokom parlamentarnih izbora 2016*, posebno ako se ima u vidu napredak koji je Crna Gora napravila u procesu evropskih integracija. Na osnovu definisanog metodološkog okvira, studija nastoji da obezbijedi odgovor na istraživačku upitanost: *da li evropske politike dolaze do izražaja u izbornim programima političkih partija u Crnoj Gori za vrijeme parlamentarnih izbora 2016?* Kao rezultat, doprinos ovog istraživanja ogledaće se u *identifikaciji trenutnog nivoa evropeizacije političkih partija u Crnoj Gori na bazi analize izbornih manifesta u kontekstu evropskih integracija*. Dodatno, cilj ovog istraživanja je i da pospiješi razvoj stručne literature o evropeizaciji zemalja kandidata za članstvo u EU, a u konkretnom slučaju kroz studiju slučaja Crne Gore i dinamiku evropeizacije političkih partija u Crnoj Gori.

Partije su krucijalni i nezaobilazni akter u političkom životu svake zemlje, uključujući i Crnu Goru, gdje je kreiranje državne i pojedinačnih javnih politika praktično nemoguće bez njihove pune participacije. Definisanjem partijskih stavova, uvjerenja i mišljenja u vezi sa pitanjem članstva u EU, partije u Crnoj Gori u velikoj mjeri utiču i na stavove građana i građanki. Takođe, oni su jedan od važnih kanala informisanja javnosti o aktuelnim EU politikama i vrijednostima, te prednostima i nedostacima koje donosi proces pristupanja EU. Zato je značajno utvrditi nivo transformativne moći EU među domaćim političkim partijama, jer će one u nastupajućem periodu još intenzivnije uticati na brzinu i kvalitet procesa pristupanja Crne Gore Uniji, ali i rast ili pad podrške građana i građanki za taj proces.

Opšti pregled stanja

Unutar akademske zajednice i političkih struktura postoji opšteprihvaćeno stanovište da je proces evropeizacije zemalja zapadnog Balkana¹ postao mnogo izazovniji, zahtjevniji i kompleksniji nego što je to bio slučaj sa zemljama centralne i istočne Europe (CIE). Za razliku od politike „Istočnog proširenja“, koja može biti ocijenjena kao uspješna spoljno-politička aktivnost EU, zemlje zapadnog Balkana suočavaju se sa brojnim i ozbiljnim, unutrašnjim i spoljašnjim, preprekama koje spriječavaju laku reformu njihovog političkog, ekonomskog i društvenog sistema. Istorijsko naslijede, etnički i religijski problemi, pitanje granica, povratak izbjeglica, secesionistički pokreti, uspon etnonacionalizma, jačanje nacionalnih identiteta, osporene države, ograničena državnost, slabi državni kapaciteti, klijentelizam, korupcija, organizovani kriminal, kao i disfunkcionalna ekonomija su samo neki od problema koji ograničavaju razvoj zemalja zapadnog Balkana (Elbasani 2013; Börzel 2011; Börzel and Risse 2012; Keil 2013; Beiber: 2011; Noutcheva and Aydin-Düzgit 2012; Freyburg and Solveig 2010; Dzihic and Wieser 2008). Ovi očigledni unutrašnji politički i socio-ekonomski izazovi, u značajnoj mjeri, dovode u pitanje mir, stabilnost i bezbjednost regionala, ujedno otvarajući mogućnost za EU da se uključi aktivnije u konsolidaciju demokratije i razvoj liberalne ekonomije zapadnog Balkana.

Literatura o evropeizaciji ukazuje na zabrinutost kada je u pitanju budućnost zapadnog Balkana, posebno zbog ograničenog uticaja EU na domaću politiku, ističući da je evropeizacija zapadnog Balkana isuviše frangmenirana, plitka i neujednačena (Borzel and Risse 2012: 193). Iako je početkom 21. vijeka EU usvojila određeni broj strateških dokumenata koje potvrđuju perspektivu članstva zapadnog Balkana, stiće se utisak da ova inicijativa nije dovoljno posvećeno prihvaćena od samih zemalja regionala. Konkretnije, uzimajući u obzir integracionu dinamiku svake države pojedinačno, može se zaključiti da zemlje zapadnog Balkana nijesu adekvatno ispunile pristupne uslove koje su propisane kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), kao integralnog dijela Procesa stabilizacije i pridruživanja (PSP), posebno u dijelu primjene vezanog *acquis communautaire-a*. Štoviše, u proteklom periodu su učestale problematične demokratske reforme kroz “neujednačeno usklađivanje sa kriterijumima za članstvo, ujedno glatko odbijajući da ih ispune” (Freyburg and Solveig 2010:264).

No, treba napomenuti da je i EU demonstrirala određene nedoslijednosti u kontekstu ispunjavanja obećanja o evropskoj budućnosti zapadnog Balkana. Prvo, EU se pokazala kao neefektivan graditelj država (state building actor) zbog nedostatka iskustva, nepostojanja jasnih kriterijuma u *acquis communautaire*, kao i primjetnih neslaganja koje postoje između institucija EU i zemalja članica po ovom pitanju (Beiber 2011:1785, 1793; Keil: 2013:349; Börzel 2011:11; Keil and Arkan et al. 2015:16). Drugo, složen sistem uslova za pristupanje EU – „visoko asimetričan, a dijelom hijerarhijski odnos“, te njihovo nepotpuno usklađivanje su, takođe, razlozi zbog kojih zemlje zapadnog Balkana stagniraju u procesu evropskih integracija. Iako države regionala ističu članstvo u EU kao jedan od

¹ Zemlje zapadnog Balkana je naziv za grupu zemalja sa područja jugoistočne Europe koje nisu zemlje članice EU, ali izražavaju volju da pristupe EU. Zapadni Balkan uključuje: Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Makedoniju (BJRM), Crnu Goru, Srbiju i Kosovo

glavnih spoljнополитичких prioriteta, upravo je „problem državnosti“ (ograničena državnost) osnovna prepreka koja u velikoj mjeri umanjuje mogućnost usklađivanja sa Kopengaškim kriterijumima i efektivnu primjenu *acquis communautaire*. Takođe, definisani striktni kriterijumi pristupa od strane EU, zajedno sa slabim i nedovoljno razvijenim državnim i institucionalnim kapacitetima zemalja regiona, umanjuju njihovu volju i snagu da se usklade sa Kopenhaškim kriterijumima koji su propisani kroz PSP. Samim tim, napredak zemalja zapadnog Balkana u evropskim integracijama isključivo zavisi od ispunjavaja uslova koji su postavljeni na tri različita nivoa, a definisani kroz različita dokumenta EU:

- 1) *opšti uslovi* koji se odnose na sve države koje ističu potrebu za članstvom u EU, a definisani su kriterijumima iz Kopenhagena i Madrija (1993. i 1995.),
- 2) *uslovi koji su specifični ili zajednički za zemlje zapadnog Balkana* (poštovanje mirovnih sporazuma i saradnja sa Međunarodnim krivičnim sudom za ratne zločine počinjene na teritoriji bivše Jugoslavije), i
- 3) *konkretni uslovi za svaku pojedinačnu državu regiona.*

No, politika uslovljavanja EU, zasnovana na “principu štapa i šargarepe”, umanjuje i kredibilitet EU kao normativnog aktera, ali i spremnost i motivisanost zemalja regiona da primijene evropske standarde (Miščević 2009: 151; Börzel 2011:12-15; Börzel and Risse 2012:203; Notcheva 2009:1081; Elbasani 2013:8; Keil 2013:348; Beiber 2011:1791). Dalje, u svjetlu ranijih talasa proširenja iz 2007. (Bugarska, Rumunija) i 2013. (Hrvatska), među zemljama članicama EU prisutan je nedostatak konsenzusa o budućnosti proširenja, tzv. “zamor od proširenja” (enlargement fatigue), što posljedično utiče na nastavak usklađivanja sa kriterijumima iz Kopenhagena i učinkovitu primjenu *acquis communautaire* među zemljama zapadnog Balkana (Dzihic and Wieser 2008:81). To ograničava i napredak zemalja zapadnog Balkana u ovim integrativnim procesima. Dok je sa jedne strane EU ponudila ovim zemljama perspektivu članstva kako bi se stabilizovao region i prevazišli problemi izazvani slabom i osporenom državnošću, sa druge strane, upravo je ograničena državnost zemalja zapadnog Balkana glavni faktor koju umanjuje njihovu usklađenost sa standardima EU (Börzel 2011:5).

Očito, ograničeni uticaj EU na unutrašnju politiku je posljedica nedostatka posvećenosti obje strane – EU i država zapadnog Balana koje nijesu završile efikasno tranziciju i konsolidaciju. Različite su i integracione dinamike među zemljama zapadnog Balkana, pa je tako Crna Gora jedna od zemalja regiona (ne računajući Hrvatsku kao članicu EU) koja se izdvaja kao pozitivan primjer na temelju uticaja EU na unutrašnje promjene.

Od perioda obnove nezavisnosti 2006. do danas, Crna Gora je ostvarila napredak u domenu ispunjavanja kriterijuma iz Kopenhagena i harmonizacije sa *acquis communautaire*. Pozicionirala se na čelo zemalja zapadnog Balkana u procesu evropskih integracija. Zaključno sa 30. junom 2016, otvorila je 24 pregovaračka poglavља, uključujući poglavљa o vladavini prava – 23 (Pravosuđe i temeljna prava) i 24 (Pravda, sloboda i bezbjednost), a dva poglavљa privremeno zatvorila (25 – Nauka i istraživanje i 26 – Obrazovanje i kultura). Postavljena su i mjerila za otvaranje 11 poglavљa (Delegation of the European Union to Montenegro 2016).

Međutim, crnogorski napredak na putu ka članstvu u EU ne zavisi samo od sposobnosti domaćih aktera da iniciraju i sprovedu strukturne promjene. Primjetno, to je upravljan projekat u kojem je EU sebe pozicionirala kao glavnog faktora unutrašnjih promjena (Keil i Arkan et al 2015. 83). Dakle, Crna Gora kao najmanja država među bivšim jugoslovenskim republikama, pati od problema ograničene državnosti odnosno slabih državnih kapaciteta zbog nedostatka resursa (osoblja, stručnjaka, fondova), kao i institucionalno ukorijenjene strukturne korupcije i klijentelizma (Börzel 2011:10).

Kroz upotrebu modela spoljne inicijative, kao oruđa transformativne moći, EU je uticala na demokratizaciju i konsolidaciju državnosti u Crnoj Gori, neznatno ojačavajući institucionalne kapacitete u usklađivanju sa normama i standardima EU. Ta transformativna moć EU bila je vidljiva makar u dva slučaja u Crnoj Gori: prvi, proces vizne liberalizacije, do sada najsnazniji mehanizam uslovljenosti prema zemljama zapadnog Balkana, i drugi, date preporuke kroz Mišljenje EU o spremnosti Crne Gore za članstvo u EU (Keil i Arkana . et al 2015: 96; Radeljić et al 2013. 125). Kao i u slučajevima ostalih zemalja zapadnog Balkana, crnogorske političke elite su često koristile EU inicijative (politike i institucije) radi osiguravanja statusa trenutne vladajuće elite, promociju svog partijskog ili izbornog programa, zadovoljavanja birača i opstanka na vlasti. Nivo na kome EU i domaće inicijative utiču jedna na drugu u velikoj mjeri zavisi od istaknutosti pojedinih EU politika (vizna liberalizacija, preporuke za otvaranje pristupnih pregovora, reforma pravosuđa, vladavina prava, korupcija i organizovani kriminal, itd.) za glasače. U nedostatku javnog interesa za pojedinu EU politiku, normu ili pravilo, EU se suočava sa ograničenim uticajem na unutrašnje institucionalne promjene (Borzel i Risso 2012: 200; Keil i Arkan et al 2015:97).

Europeizacija političkih partija kod država kandidata postaje jedno od najznačajnijih pitanja u okviru evropskih studija tokom perioda prije petog i šestog talasa proširenja iz 2004. (Sedelmeier 2011:7). No, akademska zajednica je, u tom okviru, malo pažnje posvetila potencijalnim i državama kandidatima iz zapadnobalkanskog regiona (Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, Makedonija i Srbija). U slučaju Crne Gore, akademska zajednica je pokazala ograničeno zanimanje za uticaj EU na unutrašnje promjene i politiku, a samim tim ostala uskraćena za određivanje prisutnosti ili odsutnosti evropskih vrijednosti u unutrašnjoj politici Crne Gore. Primjetno, rijetki istraživači su se bavili europeizacijom crnogorskog partijskog sistema (Stojarová and Emerson et al. 2010; Fink-Hafner 2008; Fink-Hafner and Ladrech 2008; Vujović and Komar 2008), a još rjeđi analizom procesa europeizacije Crne Gore na osnovu proučavanja političkih stranaka i njihovih izbornih programa. Imajući u vidu gore navedeno, ova studija će nastojati da smanji nivo postojeće istraživačke praznine sa naglaskom na analizu domaćih političkih subjekata i njihovih izbornih manifesta tokom parlamentarnih izbora 2016. i time obezbijedi nova naučna saznanja na temu uticaja EU na crnogorske partie.

Operacionalizacija istraživanja

Ladrech (2002:396-400) definiše pet područja istraživanja u cilju dobijanja dokaza o postojanju evropeizacije među strankama, što može poslužiti kao pogodan teorijski okvir za pružanje kvalitativnih saznanja o uticaju EU na crnogorske partije. Na osnovu Ladrechovih pet područja za ukazivanje fenomena evropeizacije političkih partija (programske promjene, organizacione promjene, obrazci partijske kompetencije, partijsko-državni odnosi i odnosi izvan nacionalnog partijskog sistema), za svrhu studije koristiće se prva oblast – programski sadržaj, kao jedan od dokumenata najčešće izložen promjenama i uticaju EU.

Naime, promjena manifesta u okviru EU konteksta bila je česta pojava među crnogorskim partijama od obnove nezavisnosti 2006. Nakon rješavanja državno-pravnog statusa Crne Gore, pitanje državnosti uglavnom prestaje biti fokus domaćih partija. Dopunjuje ga ili zamjenjuje u mnogome pitanje evropskih integracija, kao jedno od najvažnijih programskih sadržaja u unutrašnjem političkom diskursu. Osim toga, unutrašnje programske partijske promjene su percipirane kao rezultat crnogorskog napretka prema članstvu u EU, posebno u vladajućoj koaliciji, koristeći EU perspektivu članstva kao moćno oruđe za uvođenje i pojedinih nepopularnih političkih mjera kao rješenja.

Prateći studije slučaja o evropeizaciji političkih partija u Crnoj Gori, Komar i Vujović (2007) i Vujović (2015) pružili su kredibilnu analizu o vidljivom uticaju EU na domaće partije, dokazujući u svom istraživačkom radu vidljive unutrašnje promjene (promjena partijske retorike, pominjanje EU u partijskim manifestima), te posljeđično postojanje konsenzusa među svim parlamentarnim političkim partijama oko pitanja članstva Crne Gore u EU. Dodatno, autori su dali i doprinos identifikaciji institucionalnog uticaja EU na domaće partije kao rezultata stranačkog učešća u Parlamentarnom odboru za stabilizaciju i pridruživanje (POSP). Međutim, osim institucionalnog aspekta, autori nisu dali pouzdanije rezultate o uticaju EU na domaće partije polazeći od dubinske analize sadržaja izbornih programa. Dakle, stavljajući fokus na identifikaciju partijskog konsenzusa u vezi sa evropskim integracijama, nalazi autora dotakli su pitanje evropeizacije političkih partija samo tangencijalno. Nameće se i pitanje: da li nam to govori da su partije manje ili više evropeizirane i da li partije koriste perspektivu članstva u EU kako bi poboljšali sopstvenu vidljivost?

Stoga, ova studija ima tendenciju da ispita uticaj procesa evropeizacije na političke partije u Crnoj Gori tokom parlamentarnih izbora 2016. sa naglaskom na analizu dubine sadržaja izbornih programa osam relevantnih partija i koalicija. Parlamentarna izborna 2016. je izabrana jer predstavlja period u kojem je Crna Gora u podmakloj fazi pristupnih pregovora sa EU, sa otvorenih 24 od ukupno 35 pregovaračka poglavila. Empirijska analiza je sprovedena na bazi primarnih izvora – izbornih manifesta. Relevantne partije predstavljaju ona politička

udruženja koja su osvojila najmanje dva poslanička mesta na prethodnim parlamentarnim izborima 2014. (CMP/MARPOR 5TH reversed edition 2014: 2). S tim u vezi, studija neće uključiti analizu izbornih manifesta određenih građanskih i etničkih-manjinskih partija (FORCA, Albanska koalicija (AK) - Koalicioni Shqiptar (KS), Hrvatska građanska inicijativa (HGI) i Liberalna partija (LP)), kao ni drugih izbornih aktera koji do sada nijesu imali takvu parlamentarnu zastupljenost.

Skraćenica	Puno ime	Naziv na engleskom	Izbori
DPS	Demokratska partija socijalista	Democratic Party of Socialists	2016.
DF	Demokratski front ²	Democratic Front	2016.
Ključ	Velika koalicija KLJUČ ³	Grand Coalition KEY	2016.
SDP	Socijaldemokratska partija Crne Gore	Social Democratic Party of Montenegro	2016.
DCG	Demokratska Crna Gora	Democrats of Montenegro	2016.
SD	Socijaldemokrate Crne Gore	Socialdemocrats of Montenegro	2016.
PCG	Pozitivna Crna Gora	Positive Montenegro	2016.
BS	Bošnjačka stranka	Bosniak Party	2016.

Grafik 1. Popis analiziranih političkih partija i koalicija u Crnoj Gori⁴

Pravila koja se primjenjuju za mjerjenje EU političkih pozicija svih relevantnih crnogorskih stranaka i koalicija će se sprovoditi na temelju priručnika *Manifesto Project* (CMP/MARPOR 5TH revised edition March 2014) uz upotrebu samodefinisanih kategorija. Dodatno, studija će koristiti MARPOR definiciju relevantnih političkih partija, kao glavnog indikatora za one partije ili koalicije koje imaju najmanje dva poslanička mesta u Skupštini Crne Gore (Ibid. 2014:2). Osim toga, upotreba središnjeg pitanja kodiranja manifesta, definisanog od strane CMP/MARPOR, će dati poseban doprinos istraživanju: *Koje su izjave partijskih kandidata? Koje političke pozicije stranački kandidati saopštavaju?* (Ibid. 2014: 9).

Manifesto Project je razvio sistem od 56 standardnih kategorija grupisanih u sedam glavnih područja politike. Međutim, imajući u vidu gore pomenute specifičnosti zemalja zapadnog Balkana zajedno sa navednom namjerom posebnog mjerjenja naglašenosti EU vrijednosti (a ne kompletног političkog i socio-ekonomskog konteksta) u okviru crnogorskih izbornih manifesta, može se pretpostaviti da definisane procedure kodiranja u okviru MARPOR-a mogu generisati poteškoće i potencijalne najasnoće umjesto dobijanja kvalitativnih saznanja i ishoda u mjerenu političkih pozicija relevantnih crnogorskih partija. S tim u vezi, studija će se oslanjati na analizu sadržaja izbornih manifesta crnogorskih političkih partija korišćenjem jedanaest samo-kreiranih kategorija.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) korišćen je kao osnova za definisanje metodološkog okvira istraživanja (središnji dio PSP-a odnosno ugovorni odnos između EU i zemalja zapadnog Balkana). Znači, napredak Crne Gore prema članstvu u EU isključivo zavisi od ispunjavaja uslova koji su postavljeni na tri nivoa: 1) kriterijumi iz Kopenhagena odnosno

² DF je koalicija koja sastoji se od političkih partija: Nova srpska demokratija (NOVA), Pokret za promjene (PzP), Demokratska narodna partija Crne Gore, Radnička partija, Demokratska srpska stranka, Pokret za Pljevlja, Srpska radikalna stranka, Jugoslovenska komunistička partija Crne Gore, Partija udruženih penzionera i invalida Crne Gore, i Grupa birača Otpor beznađu.

³ Velika koalicija KLJUČ sastoji se od političkih partija: DEMOS, Socijalistična narodna partija (SNP) i Ujedinjena reformska akcija (URA).

⁴ Izvor: 2014 CHES candidate (šema dostupna na: <http://chesdata.eu/>)

generalni uslovi (stabilnost demokratskih institucija, vladavina prava, poštovanje i zaštita ljudskih i manjinskih prava i funkcionalna tržišna ekonomija), 2) specifični ili zajednički uslovi za zemlje zapadnog Balkana (saradnja sa Međunarodnim krivičnim sudom za ratne zločine počinjene na teritoriji bivše Jugoslavije u Hagu, regionalna saradnja i jačanje dobrosusjedskih odnosa, povratak izbjeglica, etničko i vjersko pomirenje, zaštita manjina, sloboda medija, reforma pravosuđa), i 3) specifični uslovi koje se odnose na Crnu Goru (odlučna borba protiv korupcije i organizovanog kriminala, reforma državnih institucija, reforma pravosuđa, fer i slobodni izbori, zaštita i unapređenje statusa ljudskih i manjinskih prava) (Miščević 2009: 151, 168; Đurović 2012: 324-327).

Međutim, bitno je pomenuti da ovo istraživanje neće uzeti u obzir pojedine EU politike koje su ugrađene u SSP. Očito, neke EU politike se ponavljaju na sva tri nivoa, dok u pitanjima saradnje Crne Gore sa Haškim tribunalom, povratku izbjeglica i etničkim i vjerskim pomirenjem, država ispunjava uslove propisane kroz SSP (European Commission Montenegro Report 2015:21, 57). Stoga će biti izostavljena tri (3) gore navedena uslova, a uspostavljena šema kategorija će se odnositi na jedanaest (11) definisanih kategorija koji su vezani za ispunjavanje političkih i ekonomskih uslova za članstvo u EU (demokratija, vladavina prava, ljudska prava, manjinska prava, regionalna saradnja i jačanje dobrosusjedskih odnosa, fer i slobodni izbori, sloboda medija, korupcija i organizovani kriminal, reforma pravosuđa, reforma državnih institucija i liberalna tržišna ekonomija).

Na osnovu instrukcija manifesta kodiranja, svaka pozitivna kategorija sadrži sve reference koje se, takođe, odnose i na negativnu kategoriju. Kao primjer, „demokratija pozitivno“ posjeduje svoj polarizovani oblik koji se ogleda kroz „demokratija negativno“ (CMP/MARPOR 5th reversed edition 2014:16). Dakle, pozitivno pominjanje ovih kategorija će biti označeno kao “da”, dok će negativne izjave biti označene kao “ne”. Osim toga, korišćenje originalnih citata izbornih manifesta će obezbijediti poseban doprinos analizi sadržaja.

Rezultati istraživanja

Analiza sadržaja izbornih programa političkih partija i koalicija za parlamentarne izbore 2016.

	DPS	DF	Ključ	SDP	DCG	SD	PCG	BS
Demokratija	Da	Da	Da	Ne	Da	Ne	Da	Da
Vladavina prava	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da
Ljudska prava	Da	Da	Da	Da	Da	Ne	Da	Da
Manjinska prava	Da	Da	Da	Ne	Ne	Ne	Da	Da
Regionalna saradnja	Da	Da	Da	Ne	Da	Da	Da	Da
Slobodni izbori	Ne	Da	Da	Ne	Da	Ne	Ne	Ne
Sloboda medija	Da	Da	Da	Ne	Da	Ne	Da	Da
Korupcija i organizovani kriminal	Da	Da	Da	Da	Da	Ne	Da	Da
Reforma pravosuđa	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da
Reforma državnih institucija	Da	Da	Da	Da	Da	Ne	Ne	Da
Liberalna tržišna ekonomija	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da

Grafik 2. Relativna istaknutost evropskih integracija u izbornim programima

Da – Pozitivne ili povoljne referenice o određenoj EU politici

Ne – Negativne ili nema referenci o određenoj EU politici

Demokratska partija socijalista Crne Gore (DPS)

DPS je ponudio izborni program 2016. na 34 strane. Iako se navodi da partija snažno podržava članstvo Crne Gore u EU, DPS demonstrira naglašenost evropskih politika i vrijednosti samo u načelnom smislu: „Primarni cilj je da do kraja mandata naredne Vlade okončamo proces pregovora o članstvu u EU i izvršimo pripreme za potpisivanje Ugovora o pristupanju Evropskoj uniji“ (DPS 2016: 24). Primjetno, pored EU vrijednosti i politika izborni manifest DPS-a odlikuje se upotrebom i isticanjem pitanja „obnove nezavisnosti“ i „hiljadu godina državnosti“, iako je pitanje državno-pravnog statusa Crne Gore riješeno prije 10 godina.

Izborni program DPS-a odlikuje se postojanjem određenog stepena vidljivosti partijske evropeizacije. Konkretnije, manifest pokazuje primjetan porast istaknutosti EU vrijednosti (demokratija, vladavina prava, ljudska i manjinska prava, regionalna saradnja, sloboda medija, korupcija i organizovani kriminal, reforma pravosuđa i državnih institucija i liberalna tržišna ekonomija), kroz partijsku deklarativnu podršku članstvu Crne Gore u EU. Naime, iako DPS u svom programu ima posebno poglavje koje je posvećeno evropskim integracijama („Sigurnim

korakom u evropsku porodicu“), vladavini prava („DPS za društvo vladavine prava“) i korpusu ljudskih i manjinskih prava („Ljudska prava i temeljne slobode za siguran demokratski razvoj“), suštinski partijski manifest predstavlja uopštenu naglašenost EU vrijednosti i politika, bez detaljnih objašnjenja kako će te vrijednosti zaživjeti u crnogorskom društvu ili kako će se pojedine evropske politike sprovesti u Crnoj Gori. Umjesto toga, DPS u svom izbornom manifestu posvećuje veliku pažnju podvlačenju dostignuća Vlade Crne Gore u procesu evropskih integracija: „*Od 33 poglavlja pravne tekovine otvorena su 24, među kojima su 2 privremeno zatvorena. Usvojeno je i predato 29 pregovaračkih pozicija, i ispunjena početna mjerila u 11 od 13 poglavlja*“ (DPS 2016: 24). Zanimljivo, po prvi put u postreferendumskom izbornom ciklusu, jedna partija (DPS) ističe pojedina prava koje će Crna Gora ostvariti nakon punopravnog članstva u EU, posebno ako se ima u vidu da se država trenutno nalazi na polovini pregovaračkog procesa, te da u evropskim dokumentima ne postoji jasno određen datum budućeg pristupanje nove članice EU. Tako DPS, u neodređenom i opet uopštenom smislu, navodi da: „*radnici iz Crne Gore mogu konkursati na tržištima rada drugih država članica i slobodno se zapošljavati u zemljama EU bez posebnih odobrenja ili radnih dozvola*“; da će obezbijediti mogućnost „*direktnog plasmana crnogorskog ulova, uzgoja i prerade ribe, kako bi crnogorski ribari danom članstva u EU, dobili mogućnost ravnopravnog plasiranja na tržištu, uz očuvanje tradicionalnih alata i načina uslova itd*“ (DPS 2016: 24-26).

U poređenju sa izbornim programima iz 2009. (Koalicija za Evropsku Crnu Goru) i 2012. (Koalicija Evropska Crna Gora), izborni manifest iz 2016. pravi iskorak u povezivanju sa EU politikama. Dodatno, najnoviji izborni program DPS-a je sadržajno bogatiji, sistematičniji i ozbiljniji, posebno u oblasti evropskih integracija, posvećujući ovoj temi pet strana. Podsjećanja radi, prethodni koalicioni izborni programi sastojali su se od dvije strane, pri čemu se od 143 do 224 riječi posvećivalo EU pitanjima i vrijednostima (Vučković 2016: 46, 48). Sveukupno, uzimajući u obzir izraženu deklarativnu podršku crnogorskom procesu evropskih integracija, izborni manifest DPS-a može se ocjeniti kao generalan, kratak i nedovoljno razrađen, bez uloženog napora da ukaže koje konkretnе mjere ili načini djelovanja će biti poduzeti kako bi se ispunili politički uslovi za članstvo u EU.

Demokratski front (DF)

U izbornom programu DF, koji ima 96 strana, nije uočen jasan koalicioni stav koja dokazuje podršku članstvu Crne Gore u EU. Zapravo, koalicioni izborni manifest ističe evidentnu dozu euroskepticizma prema članstvu i budućnosti EU. Dodatno, postoje osnove da se DF može okarakterisati kao jedina euroskeptična politička struktura (od analiziranih u ovoj studiji), što je i novina u parlamentarnom životu Crne Gore. „*Evropska unija se nalazi u dubokoj krizi, koja se ogleda u problemima evropske demokratije, monetarne politike, dužničkim krizama, padu produktivnosti, migracionoj krizi, problemima odbrane i bezbjednosti, neprincipijelnosti i neprofesionalnosti administracije, politici proširenja. Rezultat referendumu u Velikoj Britaniji i jačanje desnih snaga u mnogim članicama Evropske unije potvrđuju dubinu krize. Budućnost Evropske unije će isključivo zavisiti od objektivnog sagledavanja ukupnog stanja i adekvatnih reformi*“ (DF 2016: 72).

Interesantno je da, iako politički opredijeljen kao euroskeptičan, izborni manifest DF-a pokazuje uticaj transformativne moći EU na domaće političke aktere kroz kvalitativnu naglašenost EU politika. Tako programske javne politike (u oblasti vladavine prava, ljudskih i manjinskih prava, fer i slobodnih izbora, sloboda medija, korupcije i organizovanog kriminala, reforme pravosuđa i državne uprave i liberalne tržišne ekonomije) daju konkretnе mjere i pravce djelovanja u cilju rješavanja identifikovanih problema usklađujući se sa EU zahtjevima. Dakle, princip evropeizacije na izborni manifest DF-a *de facto* postoji.

U poglavlju „Evropske integracije“ ističe se da je podrška građana Crne Gore za pristupanje EU u padu i da je to rezultat neefikasne i nedjelotvorene politike aktuelne vlasti. Nivo euroskepticizma je vidljiv i u davanju neznatnog broja mjera u oblasti evropskih integracija (7 od ukupno predloženih 707), posebno ako se uzme u obzir izborni manifest iz 2012. u kome je DF predložio više od 13 (od ukupno predloženih 595) značajnih i neuobičajenih mjera za dinamiziranje pristupnih pregovora Crne Gore sa EU (Vučković 2016: 49). Predložene mjere DF manifesta iz 2016. uglavnom su identične onima iz prethodnog izbornog ciklusa za ovu oblast, a odnose se na: *usvajanje strateških dokumenata evropskih integracija koja bi počivala na objektivnoj analizi stanja i optimalizaciji reformi...; sačiniti Cost-benefit analizu procesa po svakom segmentu, i kumulativno; permanentno pratiti stanje u Evropskoj uniji, i prilagođavati se novim situacijama, i o tome izvještavati javnost; referendumom odlučiti o članstvu Crne Gore u Evropskoj uniji itd*; (DF 2016: 72-73).

U dijelu koji se odnosi na oblast „spoljne politike“, DF pravi značajan zaokret u spoljnopolitičkoj orijentaciji prema Rusiji. Istimče se da će Vlada DF-a ukinuti sankcije Rusiji, voditi balansiranu spoljnu politiku, i održavati dobre odnose i sa EU i sa Rusijom, koja je dugogodišnji pouzdan partner Crne Gore, i ispraviti „*mnoge istorijske spoljnopolitičke greške i promašaje, nastale tokom posljednje dvije decenije, a koje su u direktnoj suprotnosti sa nacionalnim interesima Crne Gore*“ (DF 2016: 70). Ove spoljnopolitičke programske mjere nijesu bile uočene u izbornom programu DF iz 2012.

Generalno, izborni program “Da Crna Gora radi” iz 2016. u poređenju sa “Programom 595 mjer” iz 2012, ne donosi značajne promjene u sadržinskom i konceptualnom smislu, odnosno većina mjer iz domena ispitivanih EU politika je ponovljena.

Iako manifest odražava vidljivu euroskeptičnu tendenciju prema procesu evropskih integracija, značajno je napomenuti da je transformativna moć EU primjetna u izbornom programu DF-a, kroz predložene mjere radi usklađivanja sa političkim uslovima EU.

Velika koalicija KLJUČ

Velika koalicija KLJUČ (DEMOS-SNP-URA) navodi da daje punu podršku procesu evropskih integracija i budućem članstvu Crne Gore u EU. „*Zalažemo se za potpunu integraciju Crne Gore u Evropsku uniju što zahtijeva ozbiljan reformski rad na unutrašnjem planu kako bismo usvojili neophodne standarde koji važe u evropskoj zajednici*“ (Velika koalicija KLJUČ 2016:10). Sadržinski posmatrano, iako je napisan na svega 16 strana, koalicioni izborni manifest karakteriše visok nivo zastupljenosti vrijednosti i politika EU, uglavnom parcijalno nudeći rješenja i mjere u cilju usklađivanja sa kondicionalnim EU političkim kriterijumima.

Na bazi analize sadržaja, izborni program Velike koalicije KLJUČ, s jedne strane, predlaže kredibilne pravce akcije kako bi se adresirali određeni EU politički uslovi (vladavina prava, borba protiv korupcije i organizovanog kriminala, reforma pravosuđa) demonstrirajući time značajan uticaj EU na domaće političke činioce. Tako, Velika koalicija KLJUČ u domenu usklađivanja sa EU političkim pitanjima daje obećanje da će: usvojiti zakone o predsjedniku, Skupštini i Vladi Crne Gore, te preispitivati zakone o Sudskom savjetu i sudijama i državnom tužilaštvu (vladavina prava); donijeti poseban Zakon o zaštiti državnih službenika i namještenika koji prijavljuju slučajeve korupcije, izvršiti hitnu reviziju i raskid privatizacionih i drugih ugovora koji su državi i građanima nanijeli očiglednu štetu, ali i izvršiti zaplijenu kompletne imovine funkcionera radi nadoknade pričinjene štete na bazi dokazane krivice, itd (borba protiv kriminala i korupcije) (Velika koalicija KLJUČ 2016: 8, 9). S druge strane, u nekim segmentima, manifest se odlikuje opštim odnosno deklarativnim apsorbovanjem EU vrijednosti i politika (ljudska i manjinska prava, regionalna saradnja, slobodni izbori, sloboda medija, reforma državne uprave), ne dajući

jasne i konkretnе mjere i pravce akcije u kontekstu rješavanja problema ili primjene određene politike EU. Na primjer, Velika koalicija KLJUČ ističe: „*zajamčena rodna ravnopravnost mora postati stvarnost u svim oblastima*“; „*spriječićemo diskriminaciju manjinskih naroda prilikom zapošljavanja u tijelima javne uprave, pravosudnim i predstavničkim tijelima*“ (ljudska i manjinska prava); „*posebnu pažnju ćemo posvetiti regionalnoj saradnji i dobrosusjedskim odnosima, kroz rješavanje aktuelnih problema i forsiranje regionalnih projekata razvoja*“ (regionalna saradnja); „*volja naroda je osnova državne vlasti i kao takva treba da se iskazuje na slobodnim izborima*“ (slobodni izbori); „*zalagaćemo se za pobjedu principa istine kao temelja profesionalnog novinarstva*“ (sloboda medija) (Velika koalicija KLJUČ 2016: 8, 10, 15). Iz svega navedenog, stiče se utisak da Velika koalicija KLJUČ snažno podržava buduće članstvo Crne Gore u EU još uvijek u deklarativnom kontekstu, na što ukazuje i sadržaj izbornog programa u kome je oblast evropskih integracija usko sažeta u poglavljiju „spoljne politike“ (Velika koalicija KLJUČ 2016: 10).

Uopšteno uzevši, Velika koalicija KLJUČ dostigla je vidljiv, ali još uvijek nedovoljno dubok, nivo evropeizacije kao rezultat uticaja EU na domaće političke aktere kroz prisutnost EU vrijednosti u manifestu, ali uz parcijalno predlaganje konkretnih rješenja i mјera za usklađivanje sa kondicionalnim političkim zahtjevima EU.

Demokratska Crna Gora (DCG/Demokrate)

Za Demokrate punopravno članstvo Crne Gore u EU predstavlja jedan od najvažnijih spoljnopolitičkih prioriteta, i u tom kontekstu snažno podržavaju nastavak evropskih integracionih procesa. Evropska pitanja se pozicioniraju na vrh ljestvice partijskog, odnosno izbornog, programa sa akcentom na značaj završetka procesa konsolidacije EU vrijednosti u društvu. Posljedično, uticaj evropeizacije primjenom „odozgo – na dolje“ („top-down“) pristupa na DCG je vidljiv. „*Ono što je posebno značajno za građane, a naročito za mlade, članstvom u Evropskoj uniji se pružaju mogućnosti za život bez granica. To podrazumijeva slobodnu razmjenu ideja i znanja, nesmetano kretanje ljudi, školovanje, zapošljavanje pod jednakim uslovima u državama članicama Evropske unije. Zbog toga je i važno da Crna Gora uđe u zajednicu evropskih država, ali je još važnije da evropske vrijednosti zažive u Crnoj Gori*“ (Demokrate 2015: 5).

Generalno posmatrano, manifest obiluje naglašenošću EU vrijednosti i politika, ali je primjetno i da partija polovično obezbjeđuje mјere i pravce djelovanja koji bi mogli biti iskorišteni u usklađivanju sa kondicionalnim političkim zahtjevima EU. Slično kao i u primjeru Velike koalicije KLJUČ, s jedne strane, Demokrate u svom manifestu posvećuju posebnu pažnju pojedinim političkim pitanjima EU (reforma pravosuđa i državne uprave, borba protiv korupcije i organizovanog kriminala, sloboda medija, itd.) što u konačnici rezultira kreiranjem konkretnih, svršishodnih i vjerodostojnih rješenja radi usklađivanja sa *acquis communautaire*. Tako Demokrate naglašavaju da će poseban značaj u reformi pravosuđa imati stvaranje uslova za uvođenje specijalizovanih (posebnih) upravnih sudova kao segmenata upravnog sudstva ili sudske odjeljenja u upravnom sudu radi primjene novih i složenih grana prava (prije svega antimonopolsko pravo, poresko pravo); unapređenje položaja stranaka u građanskom i krivičnom postupku kroz izmjene procesnih zakona...; promjena načina izbora predsjednika i članova Državne komisije za zaštitu prava u postupku javnih nabavki - izbor treba da vrši Skupština kojoj će oni odgovarati za svoj rad uz obavezu izjašnjavanja i Vlade (reforma državne uprave); da treba afirmisati primjer jednog broja azijskih država, Singapur, npr. koji nakon što se izborio sa korupcijom ima izuzetno visoku stopu privrednog rasta, pa se svrstava u tzv. azijske ekonomski tigrove; da će insistirati da se novinarima dodijeli status službenih lica kako bi se povećao stepen njihove sigurnosti posebno u svijetu učestalih napada na javnu riječ, kao i da se Krivičnim zakonom uvedu nova krivična

djela radi prevencije napada na novinare itd; (DCG 2015: 14, 16, 20, 87). Oprečno, u drugim slučajevima, istaknutost određenih EU vrijednosti (ljudska i manjinska prava) postoji samo u deklarativnom smislu bez jasnih i preciznih pravaca djelovanja. Tako u oblasti manjinskih prava Demokrate navode: „Crna Gora ne vodi dovoljno računa o manjinama ni po pitanju njihovog obrazovanja, posebno u dijelu obrazovanja romske populacije“ (DCG 2015: 70).

Zaključno, ova partija je dostigla prepoznatljiv stupanj evropeizacije što potvrđuje značajna istaknutost EU politika u izbornom manifestu, ali dometi uticaja EU na Demokrate su još ograničenog inteziteta. Predložene konkretne, ali parcijalne, mjere u vezi sa određenim EU politikama dokazuju da transformativna moć EU na partiju *de facto* postoji, te da ona prodire polako ali kontinuirano, stvarajući pogodne uslove za nastavak sveobuhvatnog procesa evropeizacije partije.

Socijaldemokratska partija Crne Gore (SDP)

U kontekstu evropeizacije domaćih političkih partija, izborni program SDP-a ne iskazuje poseban interes za usklađivanje sa zahtjevima Evropske unije, svodeći uglavnom svoj manifest na proklamaciju postizanja ekonomskih i socijalnih ciljeva, bez suštinske dubine u odnosu na EU politike.

Iako SDP navodi da snažno podržava dalji nastavak procesa evropskih integracija, manifest je po svojoj sadržini kratak, nedovoljno precisan i nedoslijedan, demonstrirajući ograničen uticaj transformativne moći EU na domaće političke promjene. Sadržinski posmatrano, SDP ne posvjećuje ni jedan dio svog programa pitanju evropskih integracija, definišući svoj stav o ovom pitanju kroz formalnu i uopštenu podršku: „Crna Gora je postala nezavisna država, na putu smo ulaska u Evropsku uniju...“ (SDP 2016: 1).

Takođe, osim relativne naglašenosti određenih EU politika (vladavina prava, ljudska prava, korupcija i organizovani kriminal, reforma pravosuđa i državnih institucija, liberalna tržišna ekonomija) u deklarativnom i nedovoljnem razrađenom smislu, izborni manifest ne pruža odgovarajuća rješenja i mjere u cilju rješavanja ovih političkih problema. Tako se sadržina manifesta uglavnom odnosi na proklamaciju generalnih političkih principa: „Uspostavićemo bezkompromisnu političku volju za borbu protiv korupcije i organizovanog kriminala posebno one na visokom nivou“ (borba protiv korupcije i organizovanog kriminala); „Obezbijedićemo punu nezavisnost, autonomiju, efikasnost i odgovornost sudija i tužilaca“ (reforma pravosuđa); „Dalje unaprijeđenje ljudskih prava i rodne ravnopravnosti..“ (ljudska prava); „Oslobodićemo državnu upravu partijskog uticaja“ (reforma državne uprave); (SDP 2016: 3, 7, 20).

Dakle, na osnovu iznijetog može se zaključiti da izborni manifest SDP-a izražava izrazito nizak nivo uticaja EU na ovu partiju, samim tim i nizak stupanj evropeizacije partije, prevashodno zbog nedovoljnog nivoa zastupljenosti EU politika u analiziranom izbornom manifestu.

Pozitivna Crna Gora (PCG)

Među analiziranim partijama, PCG ponudila je najkraću verziju izbornog programa. PCG odlučno podržava dalji nastavak reformskih integracionih procesa ističući: „Pristup i punopravno članstvo u Evropskoj uniji glavni je prioritet Crne Gore. Integracija koja bi podrazumijevala usvajanje evropskih vrijednosti i standarda, bilo bi najveće dostignuće spoljne politike Crne Gore u njenoj istoriji, te stoga

treba uložiti svaki mogući napor da se taj cilj dostigne" (PCG 2016: 3). Iako kratak, izborni program PCG ima posebno poglavje „Evropske integracije“ koje naglašava određene koristi koja će Crna Gora ostvariti sticanjem punopravnog članstva u EU. „Članstvo u EU je najveći garant primjene naprednih zakonskih rješenja donijetih po ugledu na okvir EU, pa samim tim i razvoja Crne Gore u ekonomskom, političkom, kulturnom i socijalnom smislu, te stoga ka tom cilju treba usmjeriti sve društvene potencijale“ (PCG 2016: 3). Interesantno je da manifest PCG-a, baš kao i DPS-a, prejudicira konačni ishod članstva Crne Gore u EU, iako za ovakav iskaz ne postoje adekvatni dokazi koju ga mogu potkrijepiti. Tako se konstatuje: „I nakon što budemo članica, prioritet Crne Gore ostaje djelovanje unutar Unije i njenih institucija, kao i organizovanje na način da djelovanje bude prepoznato kao konstruktivno i djelotvorno za građane/ke Crne Gore, ali i cjele Evrope“ (PCG 2016:3).

PCG uviđa potrebu za „usvajanjem evropskih vrijednosti i standarda“, ali kroz program ne obezbeđuje odgovore na tako značajna pitanja. Generalno posmatrano, manifest je po svojoj sadržini izrazito uopšten, nedovoljno jasan i jednostavan, bez konkretnih rješenja i mjera za sprovođenje predloženih javnih politika.

Međutim, primjetno je da je izborni program dostigao vidljiv nivo evropeizacije kroz istaknutost gotovo svih EU politika (vladavina prava, ljudska i manjinska prava, sloboda medija, korupcija i organizovani kriminal, reforma pravosuđa i državne uprave, liberalna tržišna ekonomija). No, analizirajući definisane EU vrijednosti, zaključuje se da je malo urađeno u produkciji definisanih strategija i pravaca akcije, čime se ovaj izborni manifest svodi na nejasnu proklamaciju političkih, ekonomskih i socijalnih principa. „Od presudnog značaja za nastavak pregovora o stupanju u članstvo jeste borba protiv korupcije i organizovanog kriminala. Vladavina prava predstavlja kamen temeljac Evropske Unije i njena konsolidacija, zajedno sa reformom pravosuđa, predstavljaju glavne prioritete u procesu pistupanja Crne Gore Uniji“ (korupcija i organizovani kriminal, vladavina prava) (PCG 2016: 3).

U odnosu na prethodni izborni ciklus, PCG je zabilježila napredak u procesu evropeizacije, poboljšavajući u sadržinskom smislu svoj program i obogaćivajući ga sa većinom EU političkih zahtjeva. Ali, predstavljene generalne partijske mjere u cilju ispunjavanja političkih zahtjeva za članstvo u EU ukazuju da je transformativna moć EU na PCG ograničenog inteziteta.

Socijaldemokrate Crne Gore (SD)

Generalno uzevši, izborni program SD demonstrira izuzetni nizak nivo evropeizacije. Fokusirajući se samo na razvoj ekonomске politike i unaprijeđenja životnog standarda u Crnoj Gori, ovaj izborni manifest pokazuje vidljivu nezainteresovanost za evropske integracione procese.

Izborni manifest SD ne pruža adekvatna rješenja, mjere ili načine djelovanja u cilju rješavanja određenih političkih pitanja koja u velikoj mjeri usporavaju put Crne Gore prema članstvu u EU. Dakle, partijski stavovi prema pitanjima EU vrijednosti igraju marginalnu ulogu, svodeći se uglavnom na deklarativnu podršku procesu evropskih integracija i proklamaciju uopštenih ciljeva. Tako, u posljednjem poglavljiju manifesta „Dosljedno za Evropsku uniju i NATO“, navodi se da je „...integracija Crne Gore u Evropsku uniju i NATO savez važna stavka u očuvanju teritorijalnog integriteta, političke stabilnosti i stvaranja uslova za ekonomski i socijalni razvoj u zajednici evropskih država i naroda“ (SD 2016: 57).

Manifest SD nedvosmisleno ukazuje na parcijalnu i relativnu istaknutost EU vrijednosti i politika među programskim principima, indicirajući da je program sadržinski izrazito ograničen, nepotpun i neodređen a ujedno opredjeljujući se za deklarativni pristup podrške procesu evropskih integracija kao svoj osnovni programski postulat.

U konačnici, osim vidljive opšte podrške evro-atlantskim političkim procesima, izborni manifest odlikuje se nepostojanjem EU transformativne moći, pa se može zaključiti da je proces evropeizacije u ovom političkom subjektu fragmentiran i niskog intenziteta.

Bošnjačka stranka (BS)

Izborni program BS-a „Ne radimo kao ostali, radimo ispravno“ demonstrira istaknutost EU politika, ali je njegov sadržaj ograničen, protkan deklarativnom posvećenošću zahtjevima EU. Bošnjačka stranka snažno zagovara politiku otvorenih vrata prema EU integracijama kroz poglavje „Integracije“: „*Integracija našeg prostora u EU je cilj na kojem već radimo i nadamo se da brzo možemo postići da budemo u društvu modernih razvijenih evropskih država. Bez obzira na Brexit, kao i na evroskepticizam koji se s vremenom na vrijeme pojavljuje u nekim djelovima EU, naš put u EU po mišljenju BOŠNJAČKE STRANKE treba biti konstanta*“ (BS 2016: 11).

Izborni manifest BS posvećuje pažnju većini EU politika (demokratija, vladavina prava, ljudska i manjinska prava, regionalna saradnja, sloboda medija, korupcija i organizovani kriminal, reforma pravosuđa i državnih institucija, liberalna tržišna ekonomija), ali uopšteno i neodređeno, bez konkretnih rješenja, mjera ili strategija kako bi trebalo se vršiti usklađivanje sa evropskim standardima. Uglavnom, program BS-a svodi se na opštu proklamaciju partijskih ciljeva u dijelu koji je usko vezan za javne politike: *Uređen sistem stvara prepostavke za ravnopravan, pravedan i siguran život u kojem će svaki pojedinac moći da stvori porodicu i obezbijedi joj dobre uslove za život (vladavina prava); Zalažemo se da ljudska prava i slobode koje su zagarantovane Ustavom budu vrhovni društveni interes. Taj društveni interes biće ostvaren ako svi stubovi vlasti budu radili svoj posao (ljudska prava); Nezavisno i transparentno pravosuđe, koje samo sebe čisti od loših sudija ili tužilaca. To se može postići samo uz jasne kriterijume za ocjenu njihovog rada, kao i transparentnu i ujednačenu sudsku praksu itd (reforma pravosuđa); ... zalažemo se za kvalitetnu bilateralnu saradnju sa zemljama u regionu i šire, zasnovanu na rješavanju otvorenih pitanja, produbljivanju ekonomskih, kulturnih i privrednih odnosa (regionalna saradnja)* (BS 2016: 2, 12).

U poređenju sa prethodnim izbornim programom iz 2012, ovaj manifest je primjetno kvalitetniji, sadržajniji i sveobuhvatniji u svom programskom sadržaju stavljajući akcenat na skoro sva politička pitanja koja nameće EU (Vučković 2016: 48). Posljedično, može se zaključiti da je BS definisala samo generalne principe u svom manifestu što korespondira sa EU politikama, ali se zadržala na deklarativnom nivou.

Zaključci

Rezultati istraživanja ukazuju da je uticaj Evropske unije na političke partije u Crnoj Gori očigledan, ali još uvijek ograničenog karaktera u opsegu i dometu. Određeni nivo transformativne moći EU se može identifikovati u odnosu partija ili koalicija prema procesu evropskih integracija. Međutim, novi izborni programi donose i promjene u shvatanju evropske politike, i EU kao cjeline, u odnosu na prethodne izbore, posebno kod koalicije DF, praveći jasan programski zaokret od umjerenog kontinuiranog pristupa procesu evropskih integracija do izraza euroskepticizma (Vučković 2016:49).

Iako je većina relevantnih partija u Crnoj Gori dospjela vidljiv nivo evropeizacije kroz sopstvene izborne programe, nalazi ukazuju i da je većinski paket ponuđenih mjera, rješenja ili obećanja dat uopšteno i nedovoljno razrađeno. Postoji dominantna podrška relevantnih političkih aktera za nastavak evropskih integracionih reformi, ali je često ne prate konkretni i razrađeni pravci djelovanja i strategija, što tu podršku posljedično čini u značajnom dijelu deklarativnom. Svojevrsni kuriozitet je da najveći stupanj evropeizacije, sudeći po izbornom programu, bilježi upravo ona politička skupina (DF) koja je na osnovu istog analiziranog programskeg sadržaja označena kao euroskeptična. U slučaju drugih političkih subjekata (DPS, KLJUČ, SDP, DCG, SD, PCG, BS), koji navode da snažno podržavaju nastavak evropskih integracionih procesa, uticaj EU na ove stanke prilično varira. Tako se proteže od onih partija (KLJUČ, DCG) u kojima je transformativna moć EU rezultirala uvođenjem konkretnih i odgovarajućih mjera usklađenih sa političkim uslovima EU, ali ne za sve EU politike već polovično, do onih subjekata (DPS, SDP, SD, PCG, BS) koji nijesu uložili napor ili nijesu uspjeli iz drugih razloga da ponude konkretnе pravce akcije i strategije koje uključuju standarde EU, i samim tim su ostavili birače bez jasnog stava o većini politika EU.

Razlozi koji su limitirali transformativnu moć EU na unutrašnje političke procese mogu se posmatrati sa nekoliko različitih aspekata. Ponajprije, primjetna je nezainteresovanost partija u domenu usklađivanja sa političkim uslovima EU. Činjenica da je Crna Gora, za relativno kratak vremenski period, otvorila 24 pregovaračka poglavља predstavlja kapitalni integracioni napredak u procesu punopravnog članstva u EU. Izgleda da to nije motivisalo većinu političkih partija da sveobuhvatije prožmu svoje izborne programe temama u fokusu EU, odnosno da evropeizaciju vežu za demokratizaciju crnogorskog društva. Dodatno, u pokušaju da se odgovori na evidentno lošu socio-ekonomsku situaciju, koja nesumnjivo opterećuje razvoj cjelokupnog društveno-političkog sistema u Crnoj Gori, načinjen je zaokret u selekciji prioriteta, pa je izbor pao na unutrašnja goruća pitanja, ali i ona u kojima se postojeće partijske elite cijene da bolje funkcionišu. Nije izostala ni manipulacija ovim i vezanim pitanjima. Tako, bivši koalicioni partneri – DPS i SDP - (zlo)upotrebljavaju pitanje „obnove nezavisnosti i državnosti“ i „napredak Crne Gore na polju evropskih integracija“ kao važnu poluge za dobijanje dalje podrške od strane birača radi nastavka reformskih procesa u oblasti ekonomske i socijalne politike. Važan faktor je i konstantno podrhtavanje crnogorskog političkog tla, kao rezultat učestale pojave novih partija na domaćoj političkoj sceni. Umjesto usklađivanja sa EU politikama, novoosnovane stranke se bore za podršku birača kako bi osigurale parlamentarni status a u tom segmentu daleko su kratkoročno „isploffativija“ dnevno-politička i socio-ekonomska pitanja. Treba naglasiti da je sličan „predizborni stav“ uočen

i kod „starih“ parlamentarnih partija, što otvara pitanja i kapaciteta onih koji su već dugo u „igri“.

U konačnici, ključni izazov koji usporava svršishodniji uticaj EU na unutrašnje političke procese i aktere je nedostatak političke volje, ali sve je izvjesnije i kapaciteta, partijskih političkih elita da adekvatno riješe trenutna reformska politička pitanja kroz usklađivanje sa EU standardima. Iako crnogorska javnost snažno podržava proces pristupanja EU (63% populacije vjeruje da bi članstvo u EU bilo korisno za Crnu Goru), partijske političke elite deklarativno ističu članstvo u EU kao najznačajniji spoljнополитички prioritet, istovremeno demonstrirajući ograničeni napor da sistematično i adekvatno adresiraju političke uslove iz pristupnih pregovora (Eurobarometer Report 84 2015: 100).

Posljedično, svjedočimo situaciji u kojoj političke elite naglašavaju snažnu deklarativnu podršku procesu pristupanja EU, ali u praksi strateška partijska orientacija rješavanja određenih političkih i ekonomskih kriterijuma za članstvo u EU nije vidljiva. Konkretnije, u oblastima odlučne borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala, vladavine prava, reforme pravosuđa i državnih institucija, zaštite ljudskih i manjinskih prava i slobode medija, nedovoljan napredak je ostvaren u pružanju jasnih i preciznih strategija i mjera za njihovu primjenu, kao i mehanizama utvrđivanja odgovornosti za (ne)učinjeno.

Nadalje, u domenu relativne istaknutosti EU politika, analiza otkriva da je nivo evropeizacije povećan između prethodnog i ovog izbornog ciklusa, ali da je broj konkretnih mjera, strategija i pravaca djelovanja ostao približno isti (Vučković 2016: 48-50). Osim euroskeptičnog stava koji je primjetan kod DF-a, ali i kontinuirano detaljnog programa, velike promjene nijesu uočene među ostalim relevantnim političkim partijama između dva posljednja izborna ciklusa, osim u pojedinim slučajevima u sadržinskom smislu (DPS, DCG, SD, PCG, BS) koji nijesu usko vezani za proces usklađivanja sa uslovima pristupanja EU. Partijski stavovi prema evropskim standardima pojavljuju se uglavnom u generalnom i nejasnom smislu, istovremeno ukazujući na nedovoljnu transformativnu moć EU na oblikovanje politika unutar političkih partija.

Na temelju navedenih rezultata istraživanja, može se zaključiti da je *transformativna moć EU na relevantne crnogorske partije vidljiva u opštem okviru ali limitirana u konkretnom dometu i ishodu*. EU je, do sada, ograničeno djelovala na crnogorske unutrašnje prilike tj. na politiku, institucije, aktere i procese prevashodno zbog postojanja snažnog uticaja „starih navika“ vođenja unutrašnje politike, ali i neprepoznavanja svih prednosti pristupanja EU sa ovog aspekta, čime ni njena transformativna moć nije dovoljno iskorišćena od strane političkih partija. Imajući u vidu da većina crnogorskih partija funkcioniše po piridalnom hijerarhijskom principu („top down“), čini se da postoji nedovoljna zainteresovanost liderstva partija da prihvate talas promjena koje otvara proces evropskih integracija. Naime, iako crnogorske političke elite definišu članstvo u EU kao strateški prioritet zemlje, one pokazuju rezistentnost u promjeni diskursa i navika, čime i sama podrška ostaje u značajnom na deklarativnom nivou, a dodijeljena „perspektiva članstva“ od strane EU se koristi kao pomoćna poluga za jačanje uticaja u društvu. Nivo primjene EU politika, pravila i normi u Crnoj Gori uglavnom zavisi od interesovanja crnogorske javnosti za određenu politiku, a posljedično podležući snažnom javnom pritisku da se usklade sa političkim zahtjevima EU reaktivno a ne proaktivno djeluju i političke partije. U drugim slučajevima zainteresovanost političke elite za svršishodno i adekvatno usklađivanje sa EU standardima je marginalno. U konačnici, moguće je očekivati da će uticaj evropeizacije na unutrašnje promjene biti ograničen i u budućem periodu, ukoliko politička elita ne promijeni pristup i ne demonstrira istinsku političku volju, ali i kapacitet, da se u potpunosti uskladi sa uslovima za pristupanje EU.

Literatura

- Bieber, F., 'Building Impossible States? State Building Strategies and EU Membership in the Western Balkans', *Europe-Asia Studies*, vol.63, no. 10, 2011, str. 1783-1800.
- Börzel, T., 'When Europeanization Hits Limited Statehood. The Western Balkans as a Test Case for the Transformative Power of Europe', *The Freie Universität Berlin*, no. 30, 2011, str. 3-15.
- Börzel, T.A. and T. Risse, 'When Europeanisation Meets Diffusion: Exploring New Territory', *West European Politics*, vol.35, no.1, 2012, str.192-204.
- Bošnjačka stranka. Ne radimo kao ostali, radimo ispvavno. 2016.
- Carter, E. et al., *The Europeanization of National Political Parties – Power and organizational adaptation*, 1st edn., London and New York, Routledge, 2007.
- CHES candidate survey 2014. <http://chesdata.eu/>, (pristup 16. septembar 2016).
- Delegation of the European Union to Montenegro, [website], 2016, <http://www.delmne.ec.europa.eu/code/navigate.php?Id=1>, (pristup 29. septembar 2016).
- Demokratska partija socijalista (DPS) – Milo Đukanović. Sigurnim korakom. 2016. <http://www.sigurnimkorakom.me/index.php/en/program>, (pristup 5 oktobar 2016).
- Demokratski front (DF). Da Crna Gora radi. 2016. <http://www.miillion.me/ekonomskiprogram> (pristup 5 oktobar 2016)
- Demokrate (DCG). Program Demokratske Crne Gore. 2016.
- Dzihic, V. and A. Wieser, 'The Crisis of Expectations – Europeanisation as "acquis démocratique" and its limits. The case of Bosnia-Herzegovina and Serbia', *L'Europe en formation*, no.349-350, 2008, str. 81-98.
- Đurović, G., *Evropska unija Crna Gora: Politika proširenja*, Podgorica, Univerzitet Crne Gore – Ekonomski fakultet, 2012.
- Elbasani, A. (ed.), *European Integration and Transformation in the Western Balkans: Europeanization or Business as Usual?*, Abindgdon, Routledge, 2013.
- European Commission: Standard Eurobarometer 84. 2015. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm (pristup 21. septembar 2016).
- European Commission: Montenegro Report 2015.http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_montenegro.pdf, (pristup 10 septembar 2016).
- Fink-Hafner, D., 'Europeanization and party system mechanics: comparing Croatia, Serbia and Montenegro', *Journal of Southern Europe and the Balkans*, vol. 10. no. 2, 2008, str. 167–181.
- Fink-Hafner, D. and R. Ladrech, 'Introduction: Europeanization and party politics in the territory of former Yugoslavia, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, vol.10, no.2, 2008, str. 135–138.
- Freyburg, T. and S. Richter, 'National Identity matters: the limited impact of EU political conditionality in the Western Balkans', *Journal of European Public Policy*, vol.17, no.2, 2010, str. 263-276.
- Keil, S., 'Europeanization, state-building and democratization in the Western Balkans', *Nationalities Papers*, vol.41, no. 3, 2013, str.343-350.
- Keil, S. and Z. Arkan (ed.), *The EU and Member States Building: European foreign policy in the Western Balkans*, Abingdon, Routledge, 2015.
- Komar, O. and Z. Vujović, 'Europeanisation of National Political Parties and Party Systems: Case Study of Montenegro', *The Journal of the Central European Political Science Association*, vol. 3, no.1, 2007, str. 51-68.
- Kulachi, E. (ed.), *Europeanization and Party Politics – how the EU affects domestic actors, patterns and systems*, Colchester, ECPR Press, 2012.
- Ladrech, R., 'Europeanization of Political Parties: Toward a Framework for Analysis', *Party Politics*, vol. 8, no.4, 2002, str. 396-400.
- Miščević, T., *Pridruživanje Evropskoj Uniji*, Beograd, Službeni glasnik, 2009.
- Noutcheva, G. and S. Aydin-Düigit, 'Lost in Europeanisation: The Western Balkans and Turkey', *West European Politics*, vol.35, no.1, 2012, str.59-75.

- Pozitivna Crna Gora. Izborni program. 2016.
- Radeljić, B. (ed.), *Europe and the Post-Yugoslav Space*. Surrey, Ashgate Publishing Limited, 2013.
- Sedelmeier, U., 'Europeanisation in new member and candidate states', *Living Reviews in European Governance*, vol.6, no.1, 2011, str. 7.
- Socijaldemokratska partija Crne Gore (SDP). Država svima. 2016. <https://drzavasvima.me/program/> (pristup 5. oktobar 2016).
- Socijaldemokrate (SD). Dosljedno. 2016.
- Stojarová, V. and P. Emerson (ed.), *Party Politics in the Western Balkans*, Abingdon, Oxon, Routledge, 2010.
- Velika koalicija Ključ. Najbolje za Crnu Goru. 2016.
- Vučković, V., 'Europeanization of Political Parties in Montenegro', *Romanian Journal of European Affairs*, vol 16. no 3, 2016, str. 36-55.

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

